הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא קמא, עמ' 35-44

# שיעור ג

# עבד ואמה שהזיקו

## (בבא קמא ד ע"א)

א. עבד ואמה פגיעתן רעה
ב. רמב"ם: אין אדם חייב על נזקי עבדו – הוא בר דעת, והאדון אינו חייב בשמירתו
סיכום

## א. עבד ואמה פגיעתן רעה

בגמרא (ד ע"א) נאמר שעבד כנעני ואמה שהזיקו, בעליהם פטורים מלשלם. בהקשר לדין זה ציטט רש"י (ד"ה פטורין) את האמור במשנה בפרק החובל (פז ע"א): "העבד [כנעני] והאשה [נשואה] פגיעתן רעה, החובל בהם – חייב, והם שחבלו באחרים – פטורין".[1] עבד ואמה אינם משלמים כי אין להם ממה לשלם, מאחר ש"ידן כידו" (משנה מעשר שני ד, ד; משנה עירובין ז, ו); "יד עבד כיד רבו" (בבא מציעא צו ע"א) ו"כל מה שקנה עבד קנה רבו" (פסחים פח ע"ב). אך על אף שכעת אין להם ממה לשלם, חובת התשלום מוטלת עליהם, וכשהעבד והאמה ישתחררו ויהיה להם רכוש משל עצמם הם יצטרכו לשלם, כאמור בהמשך המשנה שם: "אבל משלמין לאחר זמן. נתגרשה האשה, נשתחרר העבד – חייבין לשלם". כך נאמר בגמרא (בבא מציעא י ע"ב): "אשה ועבד בני חיובא נינהו, והשתא מיהא לית להו לשלומי, דתנן: 'נתגרשה האשה, נשתחרר העבד – חייבין לשלם'".[2]

על דברי רש"י הקשה תוספות רא"ש (שיטה מקובצת, ד ע"א):

> אעבד ואמה. לפירוש רש"י ז"ל שפירש משום דתנן בהחובל וכו' קשה, דהתם לא מיירי בפיטור האדון, אלא העבד פטור שאין לו מה לשלם ואם נשתחרר חייב, אבל מתניתין דידים ניחא דמיירי בפיטור האדון.

נראה שרש"י פירש כך את דברי הגמרא: "מידי דהוה אעבד ואמה, עבד ואמה לאו אף על גב דכוונתן להזיק אפילו הכי פטירי" (רש"י ותוספות גרסו: אפילו הכי פטורין) – המילה "פטירי" או "פטורין" מתייחסת לשלב הפגיעה שבו הכול פטורים מלשלם – העבד והאמה והאדון, ואשר על כן פגיעתם רעה. לו נדרש האדון לשלם עבור נזקי העבד והאמה, לא היה נכון להגדיר את פגיעתם כרעה. אין זה משנה לנחבל מי משלם לו – האדון או העבד והאמה. אמנם, לאחר שהעבד והאמה ישתחררו ויהיו להם נכסים משל עצמם הם יהיו חייבים לשלם, כי אכן החוב מוטל עליהם, אבל האדון תמיד יהיה פטור.

---

1 במשנה (יד ע"ב) נאמר: "והנשים בכלל הנזק". אשה שהזיקה או אשה שהוזקה – דינה שוה לדיני איש. תוספות (ד"ה מידי) כתבו שאם כדברי רש"י, במשנה שם נאמר "עבד ואשה פגיעתן רעה", ואם כן הגמרא הייתה צריכה לומר "מידי דהוה עבד ואשה". נראה להסביר שרש"י ציטט את המשנה, אך כוונתו רק לדין עבד שחבל. גם הרמב"ם הפריד בין דינה של אשה שחבלה (הל' גניבה א, ז) לבין דינו של עבד שחבל (שם ט). להלן נזכיר את המקורות העוסקים באשה שחבלה, אך לא נעמיק בנוגע לדינה של אשה זו.

2 הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט סי' תכד, יד) חידש שעל האשה לתת לנחבל "שטר חוב כפי דמי החבלה ואם תתאלמן או תתגרש תשלם מכתובתה, וכן העבד יתן שטר חוב וכשישתחרר ויהיה לו מעות ישלם".

רב אשי הסביר שהאדון פטור מלשלם על נזקי העבד והאמה מסיבה מיוחדת, ואין ללמוד מדין זה למזיק אחר כפי שהגמרא רצתה ללמוד:

> אמר רב אשי: אטו עבד ואמה לאו טעמא רבה אית בהו? שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חבירו, ונמצא זה מחייב את רבו מאה מנה בכל יום.

לדברי רב אשי אדון פטור מלשלם על נזק שעשו העבד או האמה שלו מסיבה מיוחדת. אילו היו מחייבים את האדון על נזקי עבד או אמה, יש לחשוש שמא האדון ירגיז אותם, והם ינקמו וידליקו גדיש של אחרים כדי לחייב את האדון שלהם בתשלום הנזק, וכך יעשו כל פעם "ונמצא [עבד או אמה] זה מחייב את רבו מאה מנה בכל יום".[3]

דברי רב אשי מבוססים על הסיפא של משנה (ידים ד, ז):

> אומרים צדוקין: קובלין אנו עליכם פרושים שאתם אומרים שורי וחמורי שהזיקו חייבין, ועבדי ואמתי שהזיקו פטורין. מה אם שורי וחמורי שאיני חייב בהם מצות הרי אני חייב בנזקן, עבדי ואמתי שאני חייב בהן מצות אינו דין שאהא חייב בנזקן?
> אמרו להם: לא אם אמרתם בשורי וחמורי שאין בהם דעת, תאמרו בעבדי ובאמתי שיש בהם דעת, שאם אקניטם ילך וידליק גדישו של אחר, ואהא חייב לשלם.[4]

טענת הצדוקים הייתה שהאדון יהיה חייב לשלם על נזקי העבד והאמה בשל חובתו של האדון לחנך אותם למצוות מסוימות.[5] חכמים השיבו שהכלל הקובע בנוגע לחיוב תשלומי נזיקין של אדם הוא היותו בר דעת. גוף העבד או האמה משועבד לאדון ואין להם ממון משל עצמם, אך העבד והאמה מבינים מה הם עושים, והם יכולים אף להתחכם ולהזיק בכוונה ולגרום להפסד כספי גדול לאדון, ועל כן חובת התשלום מוטלת עליהם. כך הסביר רבינו יהונתן מלוניל (לא ע"ב מדפי הרי"ף):

> ואדון העבד נמי אינו חייב לשלם נזקי עבדו כנעני ושפחתו כנענית כשם שמשלם נזקי שורו וחמורו. היינו טעמא דלא משלם, כדאמרינן בפ"ק [ד' ע"א] "אטו עבד ושפחה לאו טעמא רבה אית בהו שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חברו ונמצא מחייב את רבו [מאה] מנה בכל יום", אבל בשור וחמור אין ערמימות בו שיתכוין להזיק כדי לחייב את רבו מאה מנה. ועוד שיש כח לאדון לשמרו למסרו לרועה, שאין כן בעבד ואמה.[6]

אמנם רב אשי ציין רק לסיפא של המשנה במסכת ידים, מתוך תשובת חכמים לצדוקים, אך נראה שכוונתו לתשובה המקיפה של חכמים. עבד ואמה יש להם דעת, וכיון שכך אם האדון ירגיז אותם הם יזיקו אחרים

---

3 תוספות (ד"ה מידי וד"ה לאו) הקשו על רש"י וביארו אחרת את מהלך הגמרא. אחרונים ביארו את דברי התוספות: מהר"ם, מהרש"א מהדורא בתרא, פני יהושע ועוד. לא נעסוק בביאור דברי התוספות.

4 במשנה (ידים ד, ו-ח), מופיעים כמה נושאים שהיו בהם ויכוחים בין הצדוקים לפרושים, ונזקי עבד ואמה הוא אחד מהם.

5 עבד כנעני חייב במצוות כמו אשה (חגיגה ד ע"א), ועליו ללמוד על המצוות הללו ואת ההלכות הקשורות אליהן. הרב ישראל ליפשיץ (תפארת ישראל, ידים שם, יכין אות סט) כתב: "דאע"ג דבשור וחמור חייב בהן בעלים מצות – 'לא תחרוש בשור וחמור יחדיו' (דברים כב, י), ושלא ירביעום כלאים ו'למען ינוח' (שמות כג, יב) בשבת, על כל פנים אם רואה שהבהמה עושה אחת מכל האיסורין הנ"ל מעצמה, אינו חייב למחות והרי אדרבה מותר להעמידה ע"ג עשבים מחוברין בשבת אף על גב שודאי תעקרן ממחובר לאכלן דהתורה אמרה 'למען ינוח', ואם ימחה בה אין כאן נייחא [כתוס' שבת קכב ע"א], מה שאין כן בעבדו ואמתו חייב למחות בהן בשירצו לעשות עבירה. ועוד בהמה אין מצות עשה שתעשה על יד בעליה מה שאין כן עבדו ואמתו, חייב להשתדל שיקיימו כל מצות עשה שהאשה חייבת בהן [כנזיר סא ע"א]".

6 הצדוקים לא טענו דבר נגד העובדה שאשה נשואה אינה משלמת, ולכן אין התייחסות של חכמים לדין זה. אמנם הנימוק "שמא יקניטה..." בנוגע לאשה נזכר בתוספות (בבא מציעא קד ע"א ד"ה הכי גרסינן).

בכוונה כדי לפגוע באדון ולגרום לו הפסדים כספיים גדולים. המשפט "ונמצא זה מחייב את רבו מאה מנה בכל יום" הוא מדברי רב אשי, ונועד להסביר את ההיקף הבלתי מוגבל והעצום של סך הנזק שעלול להיגרם לאדון, "ואהא חייב לשלם".[7]

## ב. רמב"ם: אין אדם חייב על נזקי עבדו – הוא בר דעת, והאדון אינו חייב בשמירתו

הרמב"ם פסק את דינו של עבד שחבל והזיק בשני מקומות. בהלכות חובל ומזיק (ד, כא) כתב הרמב"ם:

> העבד והאשה פגיעתן רעה, החובל בהן חייב והן שחבלו באחרים פטורין. אבל משלמין לאחר זמן אם נתגרשה האשה או מת בעלה או נשתחרר העבד. שהרי בני דעה הן, והרי הן כבעל חוב שאין לו מה יגבה, שאם העשיר חייב לשלם.

בהלכה זו פסק הרמב"ם את האמור במשנה (פז ע"א). העבד פטור לשלם כל עוד הוא עבד כי אין לו ממה לשלם, והרי הוא כבעל חוב שאין לו ממה לשלם, אך כשיהיה לו לאחר שישתחרר, הוא יהיה חייב לפרוע חובו.

בהלכות גניבה (א, ט) פסק הרמב"ם:

> העבד שגנב – פטור מן הכפל. ובעליו פטורין – שאין אדם חייב על נזקי עבדיו אף על פי שהן ממונו, מפני שיש בהן דעת ואינו יכול לשמרן, שאם יכעיסנו רבו ילך וידליק גדיש באלף דינר וכיוצא בזה משאר נזקין. נשתחרר העבד חייב לשלם את הכפל.

בדברי הרמב"ם שלוש הלכות: [1] פטור העבד מתשלום בשל הגניבה – מקורו במשנה בפרק החובל (פז ע"א). [2] פטור הבעלים מלשלם עבור נזקי העבד והנימוק לדין – מקורו במשנה (ידים ד, ז). [3] חובת העבד לשלם לאחר שהשתחרר – מקורו במשנה בפרק החובל (שם).

על אלו יש להוסיף את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה (ידים שם):

> וכבר ידעת שהדין אצלינו שהעבדים שהזיקו אין בעליהם חייבין לשלם כלל, כמו שנתבאר בקמא "נשים ועבדים וקטנים פגיעתן רעה, הן שחבלו באחרים – פטורים".[8] אבל זה שהאדם חייב אם הזיקה בהמתו, הרי הוא מפורש בתורה "כי יגח שור..." (שמות כא, כח), "כי יבער איש..." (שמות כב, ד).

הרמב"ם עסק בשאלה במה חייבה התורה את הבעלים ובמה פטרה. מדברי הרמב"ם משמע שכך הוא דין התורה. על נזקי בהמתו אדם חייב מהתורה, אך לא על נזקי עבדו. הנימוק "מפני שיש בהן דעת" מופיע כאמור במשנה (ידים שם), והרמב"ם הוסיף: "ואינו יכול לשמרן". נראה שמקורו של הרמב"ם במדרש ההלכה (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, שמות כב, ג) על הפסוק שנאמר בנוגע לגנב: "אם המצא תמצא בידו הגנבה משור עד חמור עד שה חיים שנים ישלם":

> "משור עד חמור עד שה" – מה אלו מיוחדין ששמירתן עליך, יצאו עבדים שאין שמירתן עליך.[9]

---

7 כך הסביר הרב יוסף ענגל (גליוני הש"ס, ד ע"א).

8 עד עתה עסקנו רק בדיני עבד ואשה שעליהם נאמר שפגיעתם רעה. הרמב"ם הזכיר גם קטנים. כוונתו לדברי המשנה שם: "חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה, החובל בהן חייב, והם שחבלו באחרים פטורין". המשנה הפרידה את דיני חרש שוטה וקטן, כי הם לעולם לא יהיו חייבים – קטן לאחר שיהיה בוגר, או שוטה אם יתפקח, או חרש אם ישמע בעתיד.

9 למכילתא זו כמקור לדברי הרמב"ם ציין הרב נחום פרצוביץ' (חידושי ר' נחום, בבא קמא ד ע"א אות צג).

אדון פטור מדין תורה לשלם על נזקי עבדו הכנעני על אף שהוא ממונו, מפני שיש לעבד דעת והוא אחראי למעשיו. בשל העובדה שיש לעבד דעת לא ניתן לשמור עליו, ועל כן ממילא פטרה התורה את האדון משמירה עליו.[10]

"שאם אקניטם..." (לשון המשנה) או "שאם יכעיסנו רבו..." (לשון הרמב"ם) – אין זה נימוק הדין, אלא זו דוגמה לתוצאה אפשרית של חיוב האדון בנזקי עבדו. לעבד יש דעת, ובמצבים מסוימים הוא יכול לנקום באדונו ולגרום לו הפסדים גדולים. האדון יהיה חסר אונים ולא יוכל לעמוד אל מול התנהגותו זו של העבד. התשלום הכספי הגבוה "אלף דינר" לא ימנע מהעבד להזיק שוב. אדרבה, העבד הנוקם באדונו שהכעיס אותו, ירצה להזיק לאדון כמה שיותר.[11]

ביטויים אלו שונים מהאמור בדברי רב אשי בסוגייתנו: "טעמא רבה... שמא יקניטנו רבו". דבריו יכולים להתפרש כנימוק, כטעם: חשש שמא הרב יקניט את העבד. אך הביטוי שבדברי הרמב"ם: "שאם יכעיסנו" מלמד על מצב שיכול לקרות אך לא נימוק. לכן התורה פטרה אדון מלשלם על נזקי ממונו, "אין שמירתו עליך".[12]

גם רבינו יונה (שיטה מקובצת, ד ע"א) כתב כרמב"ם שעיקר הטעם הוא שלא ניתן לשמור על העבד:

> עיקר הטעם הוא לפי שקשה לשמרם מלהזיק כיון שכוונתם להזיק. והטעם השנוי במשנה – לדחות בו הצדוקים אמרוהו, שהיו אומרים קובל אני עליכם פרושים אם שורו וחמורו חייב בנזקו עבד ואמה לא כל שכן? וכדאמרינן בעלמא "קשה בעיניכם שדחיתי אויבי בקש" (חולין כז ע"ב).

העובדה שהרמב"ם כתב בהלכה "שאם יכעיסנו רבו וילך וידליק גדיש באלף דינר וכיוצא בזה משאר נזקין", משמעה שהרמב"ם לא התייחס למשפט זה כאמירה שנועדה לדחות את טענת הצדוקים בלבד. לפי הרמב"ם

---

10 הרב חיים סולובייצ'יק (חידושי ר' חיים הלוי, הל' גזלה ואבדה ט, א) הקשה מדוע ציין הרמב"ם הלכה זו בנוגע לפטור הבעלים בהלכות גניבה ולא בהלכות נזקי ממון? והשיב: "הא דמיפטר בעבד ואמה הוא רק משום טעמא דבני דעה נינהו ואין שמירתן על הבעלים. ולפי זה גם נזק גנבה וגזילה גם כן איכלל בהך מתני' דידים, וזהו דקבעה הרמב"ם בדין גנבה ולא בדין נזקין כדי להשמיענו זה גופא דגם בגנבה וגזילה אית בהו דין נזקין". במקום נוסף (חידושי הגר"ח על הש"ס – בבא קמא, "בענין עבד ואמה שהזיקו וקניני גזילה", עמ' סה-סח) האריך עוד בעניין וכתב שהרמב"ם רצה ללמד שבגניבה יש שני חיובים: האחד – על קניין הגניבה, והשני – "מחמת מעשה ההיזק שעשה את החפץ לחפץ הגנוב, שהוא גם כן חיוב שהגנב חייב עליו". על החיוב השני הייתה הוה אמינא לחייב את האדון. הרב יעקב בצלאל ז'ולטי ("בדינא דגרמי ומצמצם ואשו משום חציו", משנת יעבץ, חושן משפט סי' מו, י) הקשה על דברי הגר"ח, שאם הרמב"ם רצה ללמדנו שגנב חייב גם מדין מזיק, למה כתב זאת דווקא בדיני עבד ואמה, הלא גם בשאר דיני גזילה ואבידה היה אפשר להשמיע לנו חידוש זה? יש להקשות עוד, שלכאורה היה מקום לומר הפוך. אדרבה, כדי ללמד שגניבה כלולה בדיני מזיק, ומאחר שיש הרבה אפשרויות להזיק, היה צריך לכתוב את החידוש ש"גניבה וגזילה אית בהו דין נזקין" בהלכות נזקי ממון. כאמור לדברינו, הרמב"ם כתב הלכה זו בהלכות גניבה בשל מדרש ההלכה שבו נאמר בבירור דין זה. נראה שהלכה זו נאמרה במדרש בהקשר של גזל בשל דברי הלל (אבות ב, ז): "מרבה עבדים מרבה גזל". הגר"א שם ציין לגמרא (פסחים קיג ע"ב) שבה נאמר שכנען ציווה את בניו: "אהבו את הגזל... ושנאו את אדוניכם ואל תדברו אמת". במדרש (בראשית רבה פו, ג) נאמר לאחר שפוטיפר קנה את יוסף: "כל העבדים מחסרין את בית רבן, אבל זה 'ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף' (בראשית לט, ה); כל העבדים חשודים על הגזל, אבל זה 'וילקט יוסף את כל הכסף' (בראשית מז, יב)".

11 ראה: הרב מרדכי שטרנברג (שיעורי הרב מרדכי – בבא קמא, עמ' קטו-קיח).

12 הרב איסר זלמן מלצר (הל' נזקי ממון א, א) דן בהרחבה בחקירה הידועה בדבר חיוב אדם בנזק, אם מפני שממונו הזיק או מפני שלא שמר עליו כנדרש. שם (אות טו) כתב על דברי הרמב"ם הללו: "מוכח גם מכאן דחיוב נזקין הוא משום חיוב שמירה ולכן כשאינו יכול לשומרו אין בו חיוב נזקין". ראה גם: הרב נחום רבינוביץ' (רמב"ם, הל' נזקי ממון, יד פשוטה – מבוא, עמ' י).

אין זה "הטעם השנוי במשנה", אלא דוגמה לתוצאה שלילית שהייתה עלולה להתרחש לו חויב האדון בנזקי עבדו.[13]

הרב נפתלי טרופ ("בענין ממונו המזיק", חידושי הגרנ"ט, סי' קיב) הסביר כך את הרמב"ם:

> הרמב"ם (פ"א מגניבה ה"ט) כתב שהבעלים פטורים מתשלום כפל על גניבת עבדם, דשמא יקניטנו רבו וכו' וכו' עיי"ש. ומשמע דאילולי כן הוי מחייבינן לאדון בתשלום כפל על גניבת עבדו.
> ואי נימא דהחיוב בעבדו הוא משום ממונו המזיק, אם כן איך תעלה עד הדעת שיתחייב כפל, הא חיוב כפל הוא משום שגנב, והכא לא גנב הוא אלא עבדו, ואף שחייב בנזקי עבדו אך כפל לא שייך שיתחייב? ומוכח מזה דחיוב הבעלים הוא מכח החיוב על העבד, והיינו באמת החיובים חלים על העבד, אלא שמכיוון שהעבד הוא ממון של האדון, מחויב האדון לשלם את היזקיו, אך לא מדין האדון, אלא כפריעת נזקי העבד, ומדין אדם המזיק הוא החיוב, ואתי שפיר שכתב הרמב"ם דמשום דשמא יקניטנו רבו וכו' תקנו שאין האדון חייב לשלם כפל על גניבת עבדו, אבל בלא זה שפיר היה חייב, כיון שהחיוב הוא לשלם חובות העבד והיזקיו, והרי העבד חייב כפל.
> ...ואם כן בעבד קטן שאינו מתחייב גם האדון אינו חייב, ואתי שפיר דלא שייך לאוקמי בעבד קטן. ולפי זה נראה דאם עבד יזיק את חברו יהא האדון מחויב בארבעה דברים, דאף דבשורו פטור מ"מ בעבדו חייב כיון שהאדון חייב את חיובי העבד, דקודם העבד מתחייב ואחר כך עובר חיוב זה לאדון.

נראה להעיר על דברי הגרנ"ט:

א. כדברי הגרנ"ט, רק הגנב חייב לשלם כפל, ואין שום סיבה שהבעלים ישלמו את הכפל. ההתייחסות של הרמב"ם היא רק בנוגע לתשלום הקרן. על זה אמר הרמב"ם "ובעליו פטורין".[14]

ב. "ואתי שפיר שכתב הרמב"ם דמשום דשמא יקניטנו רבו וכו' תקנו שאין האדון חייב לשלם כפל על גניבת עבדו". כאמור לעיל, לפי הרמב"ם אין זו תקנת חכמים, אלא דין תורה הוא שאדון פטור מלשלם על נזקי העבד. "שמא יכעיסנו רבו...", אין זה עיקר הדבר, אלא דוגמה לתוצאה שלילית שעלולה להתרחש לו חויב האדון בנזקי עבדו.

ג. "מחויב האדון לשלם את היזקיו, אך לא מדין האדון, אלא כפריעת נזקי העבד". לא ברור, מה המקור ומה הסיבה לכך שאדון חייב לפרוע את חובותיו עבדו? וכי לאחר שישתחרר העבד ויהיה לו רכוש משלו, הוא יצטרך להשיב את החוב לאדון?[15]

ד. "ולפי זה נראה דאם עבד יזיק את חברו יהא האדון מחויב בארבעה דברים, דאף דבשורו פטור מ"מ בעבדו חייב כיון שהאדון חייב את חיובי העבד". יש להניח שכוונתו לומר שהאדון יהיה חייב בארבעה דברים למעט נזק. שוב, מניין שהאדון חייב לפרוע את חובותיו של עבדו? גם כאן יש לחשוש שכאשר יכעיס האדון את העבד, הוא ילך ויפגע באחר באופן כזה שעל האדון יהיה לשלם צער, ריפוי, שבת ובושת ללא נזק (פה ע"ב).

דברים דומים בהסבר סוגיית הגמרא כתב בקצרה הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, סי' ג ס"ק א). לדבריו, ההיגיון אומר שיש מקום לחייב את האדון בנזקי עבדו כי אין לעבד לשלם כעת, "דכיוון דהאדון הוא הגורם שאין לו, והאדון זוכה בו כמו שזוכה בשאר ממונו, ראוי שיהיה אחראי בעד נזקיו עד שישתחרר, ויחזור ויפרע ממנו ומ"מ פטרתו תורה". גם על החזון איש יש להעיר, שהאדון אינו גורם שאין לעבד כסף.

---

13 דברים ברוח זו כתב הרב יונה מירקין (בתוך: שמן רענן, ב, עמ' קכו-קכז). [הרב מירקין היה גיסו של הראי"ה קוק. היה נשוי לפרידה בתיה, אחות הראי"ה קוק. הוא היה תלמידו של הרב ברוך ליבוביץ, מחבר הספרים: ברכת שמואל].

14 כך הסביר את הרמב"ם הרא"מ שך (אבי עזרי, הל' גניבה ג, ד).

15 כך הקשה הרב חיים פנחס שיינברג (משמרת חיים, ג, עמ' תקצב) על הגרנ"ט וגם על החזון איש שיוזכר להלן.

עובדת היותו עבד גוי היא המעמידה אותו במצב זה שאין לו כסף. מכל מקום החזון איש השיב שמשום כך הסביר רב אשי:

> דבעל בחירה שאני, והא דאמר 'שמא יקניטנו...' הפלגת דברים, שאי אפשר לחייב אחרים על נזקי בעל בחירה, וכן בר"מ פ"א הל' גניבה ה"ט.

"הפלגת דברים" – אריכות דברים, כדי להסביר את העניין,[16] אך אין זה עיקר הדבר. הסיבה העיקרית שבגינה אדון פטור על נזקי עבדו היא היותו של העבד בר דעת – בעל בחירה.

על המשנה במסכת ידים הרחיב עוד (חזון איש, ידים, סי' ט ס"ק יא):

> "שאם אקניטנו". נראה דאינו תקנת חכמים ולא טעם על התורה, אלא עיקרו דדבר המזיק בהשכל ודעת אינו ענין לנזקי ממון שחייבה תורה. דשור ובור מסורים להמחונן בדעת לשומרם, כדכתיב: "[תמשילהו במעשי ידיך] כל שתה [ששמת, שנתת] תחת רגליו" (תהלים ח, ז), אבל אין על הבן דעת לשמור את חברו, ולא חברו מסור בידו, וכן הא דאמר בבא קמא ד ע"א צריך לפרש כן.

נראה שכך למד הרמב"ם את סוגייתנו. דברי רב אשי "אטו עבד ואמה לאו טעמא רבה אית בהו" – הכוונה היא לכל האמור במשנה בידים, ותוכן הדברים הוא שמאחר שהעבד הוא בן דעת, לא ניתן לשמור עליו. לו נדרש האדון לשמור על העבד, התוצאה עלולה הייתה להיות שאם למשל האדון יכעיס את העבד, הוא יתחכם וינקום באדונו ויגרום לו נזקים אדירים בכל יום, והבעלים יצטרכו לשלם עבור כל הנזקים הללו. האדון יהיה תלוי בעבד ולא להפך.[17]

אמנם הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ד ע"א) כתב שחכמים הם שתיקנו שהבעלים פטורים על נזקי עבד ואמה:

> עבד ואמה אף על פי שכונתם להזיק אין הרב חייב בנזקיהם ואף על פי שהם ממונו ושמירתן עליו. ודבר זה תקנת חכמים הוא, גזרה שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חברו ונמצא מחייב את רבו בכל יום. ושמא תאמר בשוגג מיהא יתחייבו הבעלים שהרי בשגגה אין בה טעם הקנטה? אף הוא מרמה ומזיד ועושה עצמו שוגג.[18]

נראה שלפי המאירי, מהשיח בין הצדוקים לפרושים יש ללמוד שהטענה של הצדוקים היא נגד הפרושים, החכמים, שהם שתיקנו שאדון פטור מלשלם על נזקי עבדו מחשש "שמא יקניטנו רבו". אמנם גם לפי המאירי נראה שאין הכוונה שמהתורה האדון היה חייב לשלם עבור נזקי העבד אלא שחכמים תיקנו שפטור, וכדברי תוספות תלמיד ר"ת (שיטת הקדמונים, ד ע"א):

---

16 "הפלגת דברים" – אריכות בדברים. כמו: תוספתא חגיגה ב, ו; יומא סו ע"ב; סוכה כז ע"ב; גיטין פד ע"א, ועוד. ראה גם: הרב יחיאל הלר (שו"ת עמודי אור, סי' ט).

17 הרמב"ן (שמות כ, ט) שאל למה הזהירה התורה את האדון שעליו להשבית גם את העבד הגוי, "וראוי היה שיזהיר להם בעצמם, כי הם עצמם מצווים בשבת? אבל דבר הכתוב עמנו מפני שהעבדים ברשותינו, לומר ששביתתם עלינו, ואם לא נמנעם, אנחנו נענשים עליהם". כוונת הרמב"ן היא שהאדון מוזהר שלא להעביד את עבדו בשבת, ואם בכל זאת יטיל עליו עבודות אסורות, האדון ייענש. אך אם העבד עבר מעצמו על אחת ממלאכות שבת, העבירה והעונש חלים רק עליו. נראה שכך גם כוונת הרמב"ם (הל' שבת כ, יד) שציין שהעבד הוא בן דעת, אם כי הרמב"ם לא כתב על עונש: "כשם שאדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת, כך הוא מצווה על שביתת עבדו ואמתו, ואף על פי שהן בני דעת ולדעת עצמן עושין, מצוה עליו לשמרן ולמנען מעשיית מלאכה בשבת, שנאמר 'למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר' (שמות כג, יב)".

18 דברים דומים כתב ראב"ן (בבא מציעא צט ע"א ד"ה שלחה השואל). ראה עוד: הרב יחזקאל לנדא (שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תנייאנא - חושן משפט סי' ז); הרב אלחנו וסרמן (קובץ הערות - יבמות, סי' סו, ז).

> ונראה דהא דקמסיק הכי "שלא יקניטנו", לאו משום דבעי למימר מדאורייתא הוו מחייבי אלא רבנן פטרו להו גזירה "שמא יקניטנו...". דהא אי אפשר לומר כן, שהרי לא מצינו בשום מקום בתורה שיהא חייב בנזקי עבדו, כמו שכתובין נזקי שור ובור ואש. אלא מפרש הוא הטעם. למה לא חייבה תורה על נזקי עבדו, כשם שחייבתי על נזקי שורי, והלא בדין היה כל שכן לחייבי על נזקי עבדי שאני חייב בהן מצוות? אלא מפני מה לא חייבתי, שמא יקניטנו וכו'.

לפי דברי תלמיד ר"ת, "שמא יקניטנו רבו" זהו הטעם לדין התורה. חכמים הסבירו לצדוקים את טעם דין התורה. אך כאמור, לפי הרמב"ם, אדון פטור מלשלם על נזקי עבדו מדין תורה. "שמא יקניטנו..." הוא דוגמה לתוצאה שלילית אפשרית לו חויב האדון בנזקי עבדו אך אין זה טעם הדין.

## סיכום

עבד כנעני ואמה שהזיקו וחבלו – פגיעתם רעה. הם פטורים מלשלם כל עוד הם במעמדם זה, שהרי אין להם ממה לשלם כי "יד העבד כיד רבו", ו"מה שקנה עבד קנה רבו". אמנם החוב לשלם עבור החבלה והנזק מוטל עליהם, וכשהם ישתחררו ויהיה להם רכוש משל עצמם הם יצטרכו לשלם את הנזק. הפגיעה רעה כי גם האדון שלהם פטור מלשלם. אמנם גוף העבד או האמה משועבד לאדון ואין להם ממון משל עצמם, אבל יש להם דעת ועליהם לקבל אחריות על מעשיהם.

במשנה (ידים ד, ז) נידון הענין בוויכוח בין הצדוקים לבין חכמים ושם נאמר שמאחר שיש להם דעת, אם נחייב את האדון בתשלומי נזקם, אזי אם האדון יכעיס אותם, הם יציתו גדיש של אדם אחר והאדון יצטרך לשלם את הנזק.

הרמב"ם כתב שהאדון פטור מלשלם על נזקי עבד ואמה מדין תורה. אמנם הוא חייב לשלם עבור נזקי בהמתו, אך אינו חייב לשלם על נזקי עבדו, כי יש לו דעת, והוסיף עוד שהאדון "אינו יכול לשומרן". התורה פטרה את האדון מקבלת אחריות על נזקי העבד. לו הוטלה האחריות על האדון, אחת התוצאות העלולות להתרחש היא שהעבד היה מזיק לאחרים – גונב, שורף, חובל ועוד, והאחריות לשלם הייתה מוטלת על האדון, והיה מפסיד כסף רב. העבד היה שולט באדון, ולא להפך.

מדברי הרב מנחם המאירי משמע שזו תקנת חכמים שהאדון לא ישלם, אך קשה להניח שמדין תורה האדון צריך לשלם וחכמים פטרו. נראה שחכמים בתשובתם הראו את ההיגיון בטעם דין זה, אך הסיבה המרכזית לפטור האדון מנזקי עבד ואמה הוא היותם בני דעת והאחריות מוטלת עליהם, ושמירתם אינה מוטלת על האדון.